

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Художньо-графічний факультет
кафедра образотворчого мистецтва

Л.В. Басанець, Т.М. Маслова

ТЕХНІКА РИСУНКА М'ЯКИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Методичні рекомендації
з навчальної дисципліни «Художні техніки в образотворчому мистецтві»
для самостійної роботи здобувачів вищої освіти 1 року навчання
першого (бакалаврського рівня)
спеціальності 014 Середня освіта (Образотворче мистецтво)

УДК: 7.02(054.4)

Друкується за рішенням вченої ради ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Протокол № 9 від 27 квітня 2023 р.

Методичні рекомендації розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри образотворчого мистецтва, протокол № 10 від 13 березня 2023 р.

Укладачі: **Басанець Л.В.**, старший викладач кафедри образотворчого мистецтва
Маслова Т.М., викладач кафедри образотворчого мистецтва

Рецензенти:

Кубриш Н. Р., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри рисунка, живопису та архітектурної графіки Архітектурно-художнього інституту ОДАБА

Котова О.О. кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого мистецтва Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Методичні рекомендації до самостійної роботи з навчальної дисципліни «Художні техніки в образотворчому мистецтві» призначені для студентів 1 року навчання спеціальності 014 Середня освіта (Образотворче мистецтво) до виконання практичних вправ Змістового модуля 2 «Техніка рисунка м'якими матеріалами», що передбачають практичне ознайомлення студентів з технікою роботи м'якими матеріалами рисунка та подальшого застосування їх в навчальній і творчій роботі.

Відповідальний за випуск:

завідувач кафедри образотворчого мистецтва ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
кандидат мистецтвознавства, доцент, **Носенко А. І.**

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Загальні відомості про проведення практичних занять другої частини курсу «Художні техніки в образотворчому мистецтві».....	7
Розділ 2. Теоретичний матеріал до змістового модуля 2. «Техніка рисунка м'якими матеріалами».....	12
Розділ 3. Рекомендації до виконання практичних вправ змістового модуля 2. «Техніка рисунка м'якими матеріалами».....	16
3.1. Техніка рисунка вугіллям.....	16
3.2. Техніка рисунка сангіною (сангвіном).....	18
3.3. Техніка рисунка соусом.....	20
3.4. Техніка рисунка пастеллю.....	22
3.5. Змішані техніки рисунка.....	23
Список рекомендованої літератури	26
Додаток А. М'які матеріали рисунка (фото).....	27
Додаток Б. Рисунки натюрморту виконані м'якими матеріалами.....	30

ВСТУП

Мета навчальної дисципліни «Художні техніки в образотворчому мистецтві»: формування професійної майстерності майбутнього бакалавра педагогічної освіти – художника-педагога, викладача образотворчого мистецтва у системі безперервної вищої освіти. Опанування майбутніми фахівцями теорії та практики техніки малюнка - системи образотворчо-технічних знань і умінь які є базовими для успішного протікання процесу рисування і опанування рисунком, таким чином вирішення завдань художньої і педагогічної діяльності на якісному професійному рівні.

Вивчення дисципліни «Художні техніки в образотворчому мистецтві» у 1 рік навчання передбачає розкриття теоретичних основ техніки рисунка за темами змістового модуля, формування в практичній діяльності базових образотворчо-технічних знань, навичок і умінь та закладання засад їх подальшого розвитку, забезпечення протікання практики процесу навчально-творчої діяльності студентів.

Основними завданнями вивчення Модуля 2 дисципліни є:

- засвоєння необхідних понять галузі техніки рисунка (термінологія);
- засвоєння знань про матеріали рисунка, їх фізичні властивості та образотворчо-технічні можливості;
- засвоєння знань про засоби рисунка, їх обсяг, характер звучання та образотворче значення;
- розвиток необхідних в рисуванні рухових функцій пальців, кисті та руки в цілому; формування рухових навичок;
- практичне оволодіння засобами рисунка, тобто вміння створювати засіб необхідної якості і характеру;
- практичне ознайомлення з м'якими матеріалами рисунка та способами роботи ними;
- практичне ознайомлення з технічними та системними прийомами роботи м'якими матеріалами;
- сформулювати розуміння рисування як технічного процесу;

- розвиток формотворчого та технічного мислення (мислення “в матеріалі”);

- сформувані методичні засади формування знань і умінь техніки рисунка.

Дисципліна «Художні техніки в образотворчому мистецтві» є складовою комплексу фахових навчальних дисциплін та забезпечує зміст професійно-творчої організації навчального процесу підготовки майбутніх бакалаврів – викладачів, керівників занять з циклу художніх дисциплін у середніх навчальних закладах різного рівня акредитації.

Передумови для вивчення дисципліни: одночасно з вивченням навчальної дисципліни «Художні техніки в образотворчому мистецтві» студенти опановують комплекс фахових навчальних дисциплін теорії та практики образотворчого мистецтва: «Вступ до спеціальності», «Теорія та практика малюнку», «Теорія та практика живопису», «Історія та теорія мистецтва», що передбачають вирішення різних завдань образотворчого мистецтва.

Очікувані результати навчання дисципліни.

Здобувач вищої освіти знає:

- існуючі поняття галузі техніки рисунка (термінологію);
- матеріали рисунка - їх фізичні властивості, візуальне звучання і образотворчо-технічні можливості;
- засоби рисунка (теорія графічних засобів або графічна мова) - їх обсяг, характер звучання, образотворчу роль;

уміє:

- керувати рухами руки; мати розвинуті рухові рисувальні функції пальців, кисті та руки в цілому, робити рухи ритмічні та вільні, швидкі та повільні, великі та малі за амплітудою, з постійним і змінним натиском на матеріал, координації цих рухів в необхідних поєднаннях; мати сформовані рухові навички;
- користуватися різноманітними рисувальними матеріалами;

- створювати засоби рисунка необхідного характеру та якості;
- володіти різноманітними технічними і системними прийомами та способами рисунка;
- будувати процес рисування з боку технічної складової цього процесу;
- свідомо застосовувати знання і уміння техніки рисунка при виконанні навчальної чи творчої роботи.

Розділ 1

Загальні відомості про проведення практичних занять другої частини курсу «Художні техніки в образотворчому мистецтві»

Практичні заняття спрямовані на практичне ознайомлення студентів з технікою рисунка м'якими матеріалами. Теми практичних занять і їх послідовність визначені поширеністю існуючих м'яких матеріалів та складністю їх технік: техніка рисунка вугіллям, сангвіном, соусом (сухий і мокрий спосіб), пастеллю та дві змішані техніки (вугілля і сангвін, вугілля і крейда на тонованому папері).

Практичні заняття складаються з практичної роботи студентів в цих техніках в процесі виконання образотворчих завдань - короткочасних натурних постановок натюрморту. Кожне завдання має на меті ознайомлення з однією з технік і розраховане на декілька занять. Всі завдання виконуються на форматі А3, на папері, що натягнутий на планшет.

Образотворчий характер завдань обумовлений тим, що головна відмінність техніки рисунка щодо різних матеріалів стосується насамперед техніки і технології процесу рисування і творення зображення цими матеріалами, розкриття і ознайомлення з чим можливо саме в процесі образотворення. Окрім того, рухові навички і технічні прийоми рисунка, загалом, є спільними для роботи будь-якими рисувальними матеріалами і в основному вже опановані студентами в першій частині курсу під час вивчення графітного олівця, отже скоректувати їх для іншого матеріалу, буде нескладно в процесі самої образотворчої діяльності

Особливо зауважимо, що виконання практичних завдань, окрім вирішення звичайних образотворчих задач, повинно бути своєрідною дослідницькою роботою студентів, бути сміливим та вільним опробовуванням матеріалу і забезпечувати не лише досягнення певного образотворчого результату, а якнайширше і різноманітніше його пізнання. Студент, спираючись на отриману теоретичну і наочну інформацію, повинен

практично розкрити, випробувати та дослідити, що можна робити з певним матеріалом, як його використовувати, які засоби і якого звучання можна з нього видобути, чого можна ним досягти, тобто на створення яких формально-декоративних і образотворчих ефектів він здатний. Застосування і випробування різноманітних технічних прийомів, їх творче перетворення, побудова образотворчих ефектів в той чи інший спосіб, вільна зміна течії технічного процесу, пошук, створення і зміна засобів і звучання матеріалу, - саме така робота дозволить практично “руками” відчувати матеріал, ознайомитися з його образотворчо-технічними можливостями і особливостями користування, наочно зрозуміти специфічну красу і характер його звучання та скласти, таким чином, загальне уявлення про кожний матеріал, спільні риси та відмінності техніки роботи ним.

Постановки натюрморту, що призначені для виконання практичних завдань повинні бути прості і однотипні з трьох предметів і драперій різних за формою, тоном, матеріалом, просторовим положенням та з боковим освітленням. Постановку бажано ставити на рівні очей студентів, аби не відволікати їх побудовою лінійної перспективи. Рисунок натюрморту дозволить повноцінно і різнобічно використовувати матеріал, застосовувати різноманітні технічні прийоми і широку палітру засобів, виявити образотворчу здатність і декоративні можливості матеріалу. Натюрморт також дасть змогу студентам більш впевнено почувати себе в роботі з незнайомим матеріалом, сконцентруватися на ньому і цього техніці, оскільки в рисуванні натюрморту і рішенні його задач студенти вже мають досвід, займаючись цим на заняття з “Теорії та практики рисунку” впродовж всього першого року навчання.

На початку заняття бажано продемонструвати студентам рисунки, що виконані в техніці матеріалу цього заняття, звернути увагу на особливості його звучання, характер засобів і виразність образотворчих ефектів. (При необхідності викладач може пояснити і практично показати прийоми їх створення на окремому аркуші).

Необхідно також стисло дати інформацію по історії матеріалу, про його фізичний склад, розказати про основні прийоми роботи і можливі технічні шляхи введення процесу рисування, які є характерними для нього, звернути увагу на використання в цій техніці допоміжних матеріалів, вказати на відмінність даного матеріалу від інших, зупинитися на приготуванні матеріалу до роботи (створені пудри, розведення у воді тощо) і організації самої роботи.

В процесі всього заняття обов'язковою є індивідуальна робота викладача з студентом. Вона повинна бути не лише наданням поточних словесних пояснень і рекомендацій, а й обов'язково практичним показом, в процесі якого студент наочно бачить і спостерігає практику поводження з матеріалом і образотворчий результат цього поводження. Показ може включати виправлення помилок тримання матеріалу, тиску, руху, виконання прийому, показ використання у взаємодії з м'якими допоміжних матеріалів тощо. Переймаючи на себе, на деякий час, ведення студентського рисунку, викладач може показати як поліпшити чи змінити якість звучання зображення, здійснити образотворче-технічне рішення певної частини зображення, реалізувати можливий технічний шлях продовження роботи або виконати специфічний прийом, яким можливо продовжити рішення певної образотворчої ситуації.

Наприкінці заняття можливо зробити фронтальний перегляд виконаних робіт, проаналізувати помилки і досягнення студентів, порівняти образотворчо-технічні рішення різних рисунків і частин зображення в них, звернути увагу студентів на різноманітність цих рішень, як палітру можливостей матеріалу і його техніки.

В ситуації он-лайн навчання, в разі неможливості студентів придбати деякі з зазначених м'яких матеріалів, студентам пропонується використати і дослідити в роботі будь-який рисувальний матеріал, який є у них дома в наявності (окрім графітного олівця) – кольорові олівці, різноманітні ручки,

фломастери, туш, тощо. Тобто мета, завдання та структура практичної роботи залишається без змін, замінюється тільки рисувальний матеріал.

Змістовий модуль 2. Техніка рисунка м'якими матеріалами

Загальна характеристика м'яких матеріалів та особливостей техніки роботи ними. Основи та фіксатори. Вугілля, сангвін, соус, пастель - історичні відомості, фізичні властивості, образотворчо-технічні можливості та способи роботи. Змішані техніки рисунка.

Тема 6. Техніка рисунка вугіллям

Ознайомлення з технікою роботи вугіллям в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: вугілля деревне та пресоване.

Тема 7. Техніка рисунка сангвіном

Ознайомлення з технікою роботи сангвіном в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: ґрунтований папір, сангвін.

Тема 8. Техніка рисунка соусом

Ознайомлення з технікою роботи соусом в мокрій спосіб в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: соус, пензель.

Тема 9. Техніка рисунка пастеллю

Ознайомлення з технікою роботи кольоровою пастеллю в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном, кольором та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: кольорова пастель.

Тема 10. Змішані техніки рисунка

Ознайомлення з технікою роботи в змішаних техніках (вугілля і сангвін або вугілля, крейда і тонований папір) в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: вугілля, сангвін, крейда, тонований папір.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
	90		42		10	38						
Модуль 1												
Змістовий модуль 2. Техніка рисунка м'якими матеріалами												
Тема 6. Техніка рисунка вугіллям.	10		6			4						
Тема 7. Техніка рисунка сангвіном.	10		6			4						
Тема 8. Техніка рисунка соусом.	10		6			4						
Тема 9. Техніка рисунка пастеллю.	10		4			6						
Тема 10. Змішані техніки рисунка.	10		6			4						
Разом за змістовим модулем 2	60		28		10	22						

Розділ 2

Теоретичний матеріал до змістового модуля 2. «Техніка рисунка м'якими матеріалами»

До м'яких матеріалів рисунка відносяться: вугілля, сангвін, соус, пастель, крейда. Ці матеріали представляють собою циліндричні стрижні різного розмірів, в яких спресовано, з доданням якогось рослинного клею (зв'язуючого), порошкоподібні фарбувальні речовини. Спресована пудра, або порошок матеріалу під тиском легко кришиться, отже - легко відділяється від стрижня, віддається і затримується на поверхні основи, залишаючи на неї графічний слід, що має той самий пудроподібний стан схильний до осипання. (Саме ця м'якість, крихкість матеріалів і м'яка пудроподібність їх стану і дала назву під якою об'єднані ці матеріали - м'які).

М'які матеріали різняться за кольором, мають різні тонові можливості, їх фарбовий шар на поверхні основи, зазвичай, має малу прозорість, тобто є криючим (окрім засобів створених розтиранням матеріалу), має оксамитову поверхню, живе, соковите звучання і зазвичай явну фактуру, залежну від фактури паперу, яка сильно змінюється при розтиранні також різко змінюючи характер звучання матеріалу. Лінії та штрихи (навіть при заточуванні стрижня) виходять досить товсті, шорохуваті, з нечіткими розмитими або рваними боками. З цієї причини, а також з причини малої прозорості матеріалу та його осипання від торкання, що робить неможливим створення багат шарових, або складних за системою нашарувань ліній та штрихів, штрихові і лінійні системні прийоми вирізняються меншою різноманітністю ніж у графітного олівця. Лінії мають широкий діапазон змін своєї товщини, фактури і щільності, отже вирізняються великою виразністю і ефектністю.

Технічні прийоми і способи роботи м'якими матеріалами загалом ті ж самі, що і для роботи графітним олівцем і вирізняються з боку дії лише деякими нюансами: оскільки стрижні м'яких матеріалів короткі, їх тримають

(як в першому, так і в другому способах) між кінчиками трьох пальців; тиск на матеріал повинен бути помірним, по-перше з причини крихкості, ломкості стрижнів, по-друге, з причини легкої віддачі матеріалу зі стрижнів на папір. На відміну від олівцевої техніки, де головують штрихові і лінійні системні прийоми, в техніці м'яких матеріалів переважають робота паликом і розтирання матеріалу, причому, останнє немає неприємного "ватного", глухого звучання графітної розтирки.

Піддатливість матеріалу (тобто, його легке відділення від стрижня і легке реагування на рух), товщина ліній і штрихів, перевага швидкісних системних прийомів роблять рисування м'якими матеріалами більш мобільним, підштовхують і, навіть, вимагають активності і швидкості дій і ведення процесу рисування, надають більшій свободи, легкості, дієвості рисуванню. Саме це, як провідна тенденція процесу різнить роботу графітним олівцем і м'якими матеріалами, а разом із соковитим, живописним звучанням засобів відсуває рисунок м'якими матеріалами від сухого, чіткого аналітичного зображення графітним олівцем в бік живописного, емоційного начеркового зображення. Звичайно, дана спрямованість техніки м'яких матеріалів не означає неможливість довготривалої поступової роботи, створення повноцінного деталізованого рисунка.

Папір

Папір (основа) для м'яких матеріалів не повинен бути гладким, а обов'язково пористим і фактурним для забезпечення доброго щеплення, затримання і утримання порошкоподібної маси фарбувальної речовини. Можливе використання грубого неякісного паперу (шпалер, обгорткового паперу), картону, ґрунтованого полотна тощо. Іноді папір для роботи м'якими матеріалами спеціально готують: папір змочують водою з робочої сторони, він розбухає, волокна дещо розходяться і висихаючи, папір стає більш пористим і фактурним, хоча його щільність зменшується. Іноді папір ґрунтують, створюючи шершаву поверхню (клей, плюс порошок пемзи чи дрібний пісок, чи порошок самого м'якого матеріалу тощо), іноді, якщо папір

дуже щільний, його легко шкурять наждачним папером, що дає шорстку, ворсисту поверхню.

Для певних матеріалів, або способів роботи використовують тонову, або кольорову основу.

Для довготривалих рисунків папір обов'язково треба натягувати на планшет, що в певних межах знижує ризик осипання матеріалу. З причини осипання і легкого розтирання рисунок м'якими матеріалами ні в якому разі не можна скручувати.

Фіксажі

Оскільки часточки матеріалу тримаються на папері і скріплюються між собою виключно силою тяжіння, отже легко осипаються від вібрації, або розмазуються чи усуваються з поверхні торканням, рисунки м'якими матеріалами обов'язково закріплюються (фіксуються), тобто зв'язують часточки матеріалу іншою речовиною. Фіксажі представляють собою рідкі розчини клейких речовин, прозорих і безбарвних, які розбризкують через пульверизатор на рисунок з невеликої відстані, рівномірно. Волога просочує шар матеріалу і висихаючи скріплює (склеює) його.

Для фіксації існують спеціальні "лаки для фіксації", що випускаються промисловістю і є дуже дорогими. Самостійно можна приготувати т.зв. водні і спиртові фіксажі. Перші - це розчині у воді різних клеїв, желатину, цукру, знятого (знежиреного) молока, пива тощо. До спиртових відносяться каніфольні та лужні. (Рецепт їх приготування можна знайти в спеціальній літературі). Можливо закріплювати рисунок лаком для волос, це не дуже професійно, проте найлегше.

Різні фіксажі мають різні проникаючі можливості в різні матеріали, отже фіксують весь шар матеріалу, або лише його тонкий зовнішній шар. Зазвичай фіксажі дещо змінюють звучання матеріалу, оскільки відбиття світлових промінів від часточок матеріалу в повітряному середовищі і в середовищі висохлої речовини фіксативу відбувається по-різному. Іноді фіксажі порушують структуру самих часточок фарбувальної речовини, іноді

вступають в хімічну реакцію з речовиною фарби, (наприклад, спиртові фіксажі і пастель), від чого фарбовий шар темніє. Водні фіксажі часто осідають на поверхні шару матеріалу крапельками (їх треба усувати промокальним папером) і по висиханні залишають дрібні плямочки іншого тону.

Зазвичай, фіксації потребують не лише м'які, а й всі сухі фарбувальні рисувальні матеріали, оскільки усі вони розтираються від торкання. Але, зазвичай, графіт, кольорові олівці, мокрий соус, олійну пастель не фіксують. Обов'язкового фіксування потребує деревне вугілля та звичайна пастель.

Розділ 3

Рекомендації до виконання практичних вправ змістового модуля 2. «Техніка рисунка м'якими матеріалами»

Тема 6. Техніка рисунка вугіллям

Ознайомлення з технікою роботи вугіллям в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: вугілля деревне та пресоване.

Вугілля деревне або рисувальне

(споріднене *agnis* – вогонь)

У 18-19 столітті відомий також під назвою “рашкуль”

Вугілля - традиційний матеріал, відомий з глибокої давнини.

Вугілля єдиний м'який матеріал, який готується відмінно від інших м'яких матеріалів, а саме з тоненьких (близько 5 мм завтовшки) очищених від кори гілочок берези, тополі, вільхи та іншої деревини, які обпалюють без доступу повітря. Випускається також вугілля взяте в дерев'яну оправу - вугільний олівець.

В результаті обпалення утворюється чорний, пористий і крихкий матеріал, що легко ламається від натиску і легко кришиться при стиканні з основою, залишаючи пудроподібний пухкий слід бархатистого звучання. В залежності від деревини та обпалення отримують вугілля різної м'якості. Погано обпалений він виходить твердим, погано кришиться і ковзає по паперу, залишаючи невиразний сірий слід.

Вугілля добре затримується на основі, в залежності від тиску, залишаючи тонкий або товстий густий шар пудри. Проте тримається вугілля на основі не міцно, і від струсу або торкання легко осипається. Саме тому для усунення вугільного матеріалу з поверхні основи можна використовувати звичайну ганчірку, змахуючи або збиваючи нею вугілля. Можна стирати його і звичайною гумкою. З причини слабого утримання на папері, вугіллям

складно створити темний тон поступово шляхом нашарування, оскільки накладаючи наступний шар вугільна паличка осипає попередній, тому темну лінію або пляму треба створювати єдиним шаром шляхом тиску. (Для створення світлого і сірого тону це немає значення, оскільки для цього тиск потрібний слабкий і осипання не відбувається).

Тонові можливості деревного вугілля - від світлого сірого до темного, але не глибокого чорного. Колір холодний.

Рисувати вугіллям можна лініями і штрихами (отже, штриховими і лінійними системами). Для цього його заточують, зрізаючи під кутом близько 45*, аби в перерізі утворився овал. Гострою частиною проводять тонкі лінії, всією площиною зрізу - товсті і широкі.

Рисувати вугіллям можна і бічною стороною палички (плиском). При роботі вугіллям вже нанесений на поверхню матеріал часто, розтирають ватою, розтушкою чи пальцем, хоча треба зауважити, що при сильному втиранні і великій кількості матеріал фарбована поверхня втрачає свіжість і стає брудною та неприємно глухою.

Зазвичай в практиці використовують окремо лінійно-штриховий спосіб роботи, або всі прийоми разом, (використання розтирки чи роботи пливком, як окремих способів для вугілля не характерно). Досить розповсюджений спосіб, коли всю поверхню паперу тонують розтиранням до середнього сірого тону, потім темні місця працюють лініями і штрихами вугільною паличкою, світлі місця - гумкою.

Вугіллям можна рисувати на будь-якій негладкій поверхні і окрім паперу і картону, як основу використовувати також деревину, полотно, штукатурку тощо. Вугіллям робиться рисунок під олійний живопис. Раніше ним іноді починали виконання графітного рисунка.

Виготовляють також **пресоване вугілля**, яке формують з вугільного порошку (іноді сажі газовій) з домішкою рослинного клею у циліндричні стрижні товщиною близько 8 мм і довжиною близько 10 см. На відмінну від звичайного це вугілля добре тримається на основі, дуже погано стирається,

має тонову можливість до глибокого чорного і теплий колір. Технікою роботи схожий на сангвін або сухий соус.

Тема 7. Техніка рисунка сангіною (сангвіном)

Ознайомлення з технікою роботи сангвіном в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: ґрунтований папір, сангвін.

Сангіна (сангвін)

(фр. sanguine, від лат. sanguis – кров)

Раніше ще мав назву “червона крейда” та “кровавік”.

Сангвін – традиційний матеріал. Ще в епоху палеоліту користувалися схожим натуральним мінералом червоного кольору. Дуже популярним був в епоху Відродження. Використовувався у навчальній практиці Академії мистецтв XVIII-XIX вв.

В стародавні часи матеріалом подібним до сучасного сангвіна була звичайна мінеральна вохра, забарвлена окисами заліза в червоний колір. В епоху Відродження вохру змішували з червоно-брунатними землями (сієнська земля), цю суміш перепалювали, і в залежності від часу її перебування у вогні, отримували світлий, темний або фіолетово-червоний сангвін. Таким був натуральний сангвін мінерального походження. Тепер виготовляється штучний сангвін із каоліну, окису заліза та зв'язуючої речовини. В залежності від кількісного співвідношення компонентів буває твердим (у ньому трапляються часточки піску) і м'яким (жирним), різного тону – світлий і темний, різного кольору - від червоно-оранжевого до фіолетово-брунатного.

Випускається сангвін у вигляді циліндричних стрижнів діаметром 8 мм і довжиною близько 6 см. Випускають його і у вигляді олівців в дерев'яній оправі або у тонкій прозорій обгортці (цей останній сангвін має у складі олію або віск і тому не розтирають).

Червоний колір сангвіну спричиняє обмеженню тонових можливостей матеріалу, простягаючи його від світлого до певного сірого тону, що притаманний червоному кольору.

Сангвін добре затримується й тримається на папері, іноді дуже товстим шаром. Нанесений безпосередньо стрижнем погано стирається – гумка сильно розмазує матеріал зовнішнього шару, перш ніж його стерти і тільки частково спроможна усунути той, що закріпився в порах паперу. Отже, аби зовсім усунути сангвін стає необхідним застосовувати гумку з піском. Нанесений пудрою в тонкий шар, сангвін стирається без перешкод.

Рисувати сангвіном можна, по-перше, у звичайний лінійно-штриховий спосіб. По-друге, бічною стороною стрижня – плиском. Цей прийом дає різну, в залежності від паперу, фактуру, а регулюючи силу і місце натиску на стрижень – виразні широкі лінії-плями з тоною й фактурною розтяжкою. Даний прийом роботи, звичайно, можна застосовувати разом з іншими прийомами, проте найбільш виразно і ефектно він виглядає й звучить, якщо використовується сам, окремо від інших, як єдиний прийом творення рисунка, презентуючи спосіб роботи сангвіном. Проте робота в такий спосіб потребує розвинутого чуття матеріалу, доброго навику в регулюванні тиску, великого досвіду роботи, а також точності, оскільки робота повинна йти без виправлень, майже *alla prima*.

По-третє - розтиранням матеріалу. При розтиранні густий глинистий колір сангвіна змінюється, стає насиченим, яскравим і соковитим, шар сангвіну також набуває прозорості, а фактура лінії й плям змінюється на гладку, даючи можливість створення тонких і ніжних тонових градацій. Розтирати нанесений на основу сангвін можна ватою, фетром, розтушками, а при товстому шарі матеріалу, навіть, гумкою. (Проте, зауважимо, що товстий шар матеріалу, з яким доводиться працювати дає надмірну глухоту й темноту зображення, а усунути втертий гумкою в папір сангвін, стає дуже важко).

Робота приготованою сангвіною пудрою, зазвичай, складає самостійний спосіб роботи. Ватою, що вмочена в пудру, широкими

пухнастими лініями komponують і будують зображення, ураз закладаючи тонові плями й розтяжки, а за допомогою гумки, підправляють і уточнюють рисунок та деталі, надають необхідної чіткості контурам. При необхідності, подальшу роботу проводять самим стержнем сангвіна. Цей спосіб зручний для початку роботи і особливо зручний для початківців, оскільки, по-перше, дозволяє легко і без шкоди для якості зображення робити виправлення, а, по-друге, спонукає до цілісного бачення натури й цілісності творення зображення.

Звичайно, працювати сангвіном можна змішуючи в одному рисунку безліч прийомів і способів роботи, вільно застосовуючи той чи інший, в залежності від зручності роботи й образотворчих потреб.

Тема 8. Техніка рисунка соусом

Ознайомлення з технікою роботи соусом в мокрій спосіб в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: соус, пензель.

Соус

(Фр. sause – соус, підлива, від лат. salsus – посолена юшка)

Раніше називався також "чорною крейдою»

Соус, традиційний матеріал, відомий з кінця XVIII, поч. XIX століття.

Виготовляється з каоліну й сажі газовій з додачею рослинного клею – траганта (іноді у склад соусу входять крейда, деревне вугілля, берлінська лазур). Ці речовини спресовуються у товсті циліндричні стрижні діаметром 10-12 мм та довжиною 6-7 см і, зазвичай, загораються у фольгу. Соус спресований менше ніж сангвін і тому більш м'який, легше реагує на рух і тиск та віддається основі.

Соус буває різних кольорів: чорного, сірого і брунатного. Тонові можливості кожного з цих соусів, звичайно, відмінні і залежать від тону кольору.

Тримається й стирається соус так само як сангвін, хоча його зовнішній шар більш пухкий і бархатистий, а внутрішній не так сильно просочується в пори паперу.

Працюють соусом у сухий та мокрий спосіб. Сухий спосіб роботи соусом подібний до роботи сангвіном. Хоча для рисування пудрою соусу можна використовувати щетинний пензель і розтушку, якою проводять лінії і штрихують. При розтиранні соус не змінює свій колір.

Мокрий спосіб роботи соусом схожий на техніку акварелі і полягає у тому, що соус розводять у воді і малюють цим розчином за допомогою пензля (щетинного або м'якого) мазками, плямами й розтяжками, цілісно будуючи велику форму і тонові відношення. По висиханні, для пророки деталей і уточнення зображення використовують або м'який пензель малого розміру, або безпосередньо стрижень соусу, або гумку.

Для приготування розчину роблять порошок соусу і змішують його з водою, або просто кладуть у воду уламок соусу, де через кілька хвилин він розходить. За консистенцією розчин повинен нагадувати рідку туш, проте його можна робити й іншим, що залежить від конкретних рисувальних потреб. (Звичайно, змінювати насиченість розчину можна і під час роботи, умочуючи пензель із фарбою у чисту воду).

На відміну від акварелі, лісірувально накладати соус в багато шарів не можливо, оскільки наступне вологе торкання може розмити попередній шар (саме тому пензель із водою можна використовувати як гумку, освітлюючи розмиванням тон). Мокрим соусом можна створювати і гладкі однорідні плями та розтяжки, проте, частіше утворені поверхні виходять із слідами від волосинок пензля або з патьоками - своєрідними декоративними фактурами, що характерні саме для мокрого соусу .

Звичайно, в мокрому способі можна не лише малювати розчином соусу, а і розмивати пензлем з чистою водою соус, що нанесений на папір у сухий спосіб. Або рисувати сухим стрижнем соусу по мокрому паперу, - соус тоді миттєво розходить, залишаючи густий насичений темний слід.

При висиханні частинки соусу щільно злипаються, міцно пристаючи до паперу і рівномірно заповнюючи його пори – отже, соус міцно тримається на основі. З цих причин поверхня висохлого соусу стає матовою, а не пухкою і оксамитовою як при нанесенні стрижнем, а тон сірого й брунатного соусів темнішає. Стирається висохлий соус так само як і сухий, і так само може розтиратися.

Тема 9. Техніка рисунка пастеллю

Ознайомлення з технікою роботи кольоровою пастеллю в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном, кольором та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: кольорова пастель.

Пастель

(Фр. pastel, від лат. pasta – тісто)

Пастель – традиційний матеріал. З'явився в Західній Європі у XV столітті. Розквіт техніки пастелі припадає на XVIII століття.

Виготовляється пастель із кольорових пігментів, крейди (гіпсу) і розчину зв'язуючої речовини (трагант, декстрин, крохмаль, мед, вишневий клей і т.п.). Їх перемішують у вогку тістоподібну (пастоподібну) масу (від цього стану пастель і отримала свою назву), після чого висушують у вигляді циліндричних стрижнів діаметром 10 мм та довжиною 6-7 см і обгортають у папір або целофан.

В залежності від клею, його кількості та домішок, пастель буває різного ступеню м'якості. В залежності від кольору пігменту буває різного кольору, в залежності від кількісного співвідношення крейди й пігменту – різної світлоти. Розбіленість кольорів пастелі, не важливо яскраві вони чи темні, є характерною ознакою пастелі. Від цього походить і знана ніжність кольору пастелі та матовість звучання пастельного шару.

Зазвичай, пастельні стрижні досить ламкі, і не витримують сильного тиску. М'який матеріал пастелі легко відділяється від стрижня і затримується

на основі, під тиском, утворюючи дуже товстий, непрозорий зовнішній шар. Нашаровувати пастель можна в багато разів – пастозна і корпусна – наступні шари щільно зліплюються з попередніми, перекриваючи й затуляючи їх, іноді ледь-ледь змішуючись. Зі збільшенням кількості шарів, тобто товщини шару матеріалу, збільчується можливість осипання пастелі. Стирається пастель так само погано як сангвін, розмазуючись і залишаючи незнищений слід. Проте, при дуже товстому шарі, пастель можна зішкрябати з паперу. Певною заміною гумки в справі усування помилок може бути сама пастель, оскільки помилку можна перекрити іншим кольором чи тоном пастельної крейди.

Від способів роботи сангвіном техніка пастелі вирізняється двома чинниками. По-перше, додається як ми вже відмічали, можливість багатшарового перекриття матеріалу. По-друге, різнокольоровістю пастелі, отже появою нового образотворчого засобу – кольору. Прийоми змішання кольорів див. «змішані техніки рисунка».

Як основу для роботи пастеллю можна брати шорохуватий папір і картон, полотно, наждачний папір («нульовка»), замшу, приготувати фактурні ґрунти, причому, тон основи, може бути різним, навіть, чорним. Світлі кольори пастелі дуже виразно виглядають на сірих і темних основах.

Тема 10. Змішані техніки рисунка

Ознайомлення з технікою роботи в змішаних техніках (вугілля і сангвін або вугілля, крейда і тонований папір) в процесі практичного виконання рисунка натюрморту з трьох предметів та драперії різних за тоном та матеріалом.

Формат: А3. Матеріал: вугілля, сангвін, крейда, тонований папір.

Змішані техніки рисунка – це робота одночасно кількома рисувальними фарбувальними матеріалами, тобто поєднане використання, сполучення, змішання двох або більше таких матеріалів у виконанні рисунка.

Змішаних технік рисунка може бути безліч, по-перше, необмеженою є кількість матеріалів, що можуть використовуватися у творенні певного

рисунка, по-друге, різноманітною може бути комбінація цих матеріалів. Окрім того, певна змішана техніка може презентувати різні способи одночасної роботи декількома матеріалами. Певною активною складовою змішаних технік можуть бути тонові і кольорові основи.

Вирізняються змішані техніки і послідовністю використання матеріалів, що утворюють змішану техніку. Матеріали можуть застосовуватися поступово (поетапно), тобто с початку рисують одним, потім іншим, або їх використовують паралельно, рисуючи поперемінно одним і іншим.

Робота в змішаній техніці залежить, по-перше, від власної техніки кожного з матеріалів, по-друге, від можливостей зв'язку і взаємодії цих матеріалів, як на фізичному рівні, (що залежить від їх фізичних властивостей), так і на рівні образотворчому (образотворчої доречності, співзвучності тощо). Фізичні можливості поєднання матеріалів – це єдине, що реально може обмежити спільне використання матеріалів, отже, що може перешкодити виникненню змішаної техніки, або звужити її можливості. Наприклад, м'які матеріали не в змозі залишити слід на товстому шарі графіту; кулькова ручка обсипає товстий шар м'якого матеріалу або захаращуючись пудрою, втрачає здатність писати; акварель (якщо розглядати її як графічну техніку) або фломастер знімають шар вугілля тощо.

Прийоми одночасної роботи кількома матеріалами або прийомами змішання матеріалів є нашарування ліній і штрихів, або плям (плискам), в результаті якого один матеріал може перекривати інший повністю або частково, в результаті останнього буде відбуватися оптичне змішання матеріалів і поява нового кольору (якщо матеріали мають різний колір) або тону (якщо мають різний тон). Часткове перекриття може існувати у вигляді прозорих лісірувальних шарів створених розтиранням матеріалу, оскільки розтирка здатна створити дуже тонкий прозорий шар матеріалу, скрізь який буду просвічувати інший матеріал, відповідно змінюючи свій колір або тон. Цей прийом, звичайно, дає можливість переходу одного матеріалу в інший,

тобто створення кольорових або тонових розтяжок. Інший прийом змішання матеріалів – це розтирання пудри або матеріалу вже нанесеного на основу, в результаті якого один матеріал фізично зміщується з іншим (механічне змішання) і з'являється новий колір або тон. Цей прийом так само як і попередній дає можливість створення кольорових і тонових розтяжок при переході з матеріалу в матеріал. Подібним до розтирання прийомом є розмивання – змішання матеріалів за допомогою води й пензля, або певного рідкого матеріалу. Рідкі матеріали (і вогкі, як фломастер), зазвичай, здатні змішуватися з сухими матеріалами не лише розмиванням їх, але і, просочуючись у шар сухого матеріалу, забарвлюють його чи змінюють його тон.

Досить розповсюдженим ходом роботи в змішаних техніках є виконання різних об'єктів зображення різними матеріалами, наприклад коли в натюрмортах окремі предмети створюються одним матеріалом, а інші іншим, і самі матеріали не змішуються не оптично і не фізично. Якщо самі матеріали мають різний тон, то можна освітлені частини предметів виконувати одним, більш світлим, матеріалом, а всі тіні іншим, більш темним.

Взагалі, образотворчо-технічні можливості змішаних технік (отже прийоми роботи, звучання засобів, образотворчо-технічні шляхи рішення) є необмеженими і безмежно різноманітними, спізнати і розкрити їх, так само як і з'ясувати, які бувають змішані техніки, можна лише дослідним шляхом.

Проте, поміж великої кількості змішаних технік існують традиційні, історично усталені. Наприклад, вугілля (або чорний соус) і сангвін; вугілля й крейда на тонованому папері (т. зв. техніка “aux trois crayons” (фр.) - “у три олівці (тону)”. Остання змішана техніка побудована на тому, що все світле в натурі, в рисунку передається крейдою, все сіре – сірим папером, а все темне відповідно вугіллям.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Сухенко В.О. Академічний рисунок: підручник. Київ: Амадей, 2016. 232 с.
2. Кириченко М. А. Кириченко І. М Основи образотворчої графоти. Київ: Вища школа, 2002. 190 с.
3. Перепадя В. В. Рисунок. Проблеми творчості в навчальному процесі. Львів: Палітра, 2003. 287 с.

Допоміжна література

4. Басанець Л.В. Технічні навички як шлях удосконалення навчання рисунку. Матеріали III Міжнародного Конгресу «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі», ПНПУ імені К.Д. Ушинського, Одеса. 2017. С. 334.
5. Басанець Л.В. Техніка рисунка в графічних завданнях навчальної художньо-творчої практики «Пленер» на художньо-графічному факультеті. Збереження і розвиток традицій пленеру: художня освіта і арт-туризм. Тези доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції, (Одеса, 1-3 лютого 2019 р.) Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. Одеса: 2019. 210 с. С. 12 – 14.
6. Басанець Л. В. Рисунок в пленерній практиці. Збереження і розвиток традицій пленеру: художня освіта і арт-туризм: Тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (31 січ.-2 лют. 2020 р., м. Одеса). Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. Одеса, Астропринт, 2020. с. 9 – 10.

Інформаційні ресурси

Одеська національна наукова бібліотека <http://odnb.odessa.ua/>

Бібліотека ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» <https://library.pdpu.edu.ua/>

Бібліотека ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» / перелік фахових періодичних видань відкритого доступу в розділі корисні ресурси бібліотеки Університету Ушинського <https://library.pdpu.edu.ua/index.php/resursi/internet-resursi>

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua/>

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого <https://nlu.org.ua/>

Бібліотека Верховної Ради України <http://lib.rada.gov.ua/static/about/wellcome.html>

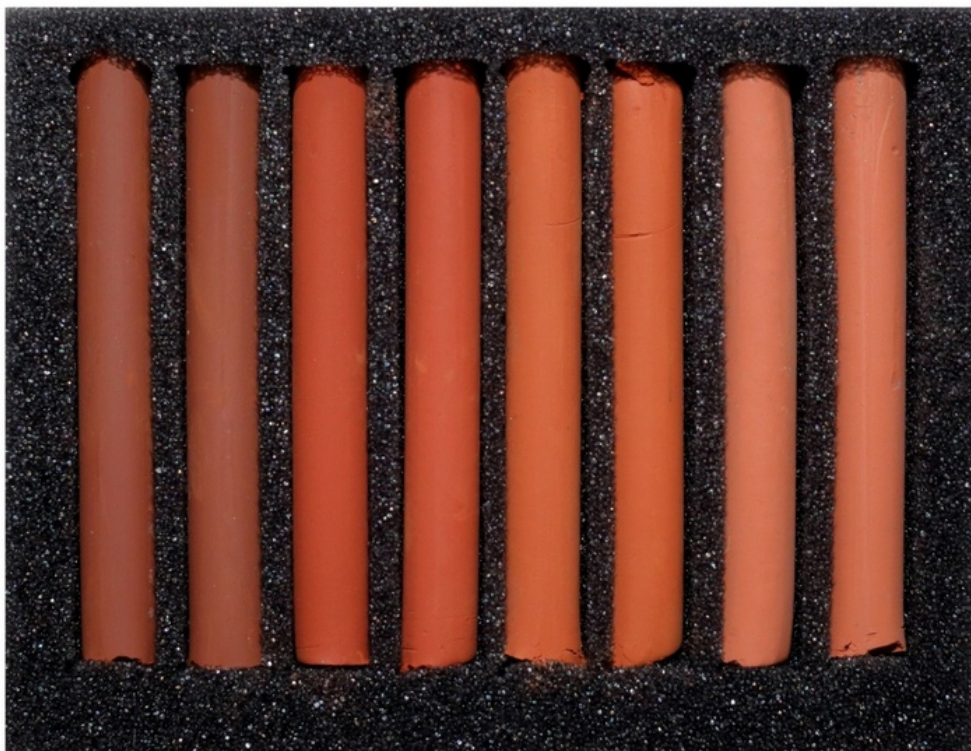
Додаток А
М'які матеріали рисунка (фото)

Вугілля деревне рисувальне

Пресоване вугілля

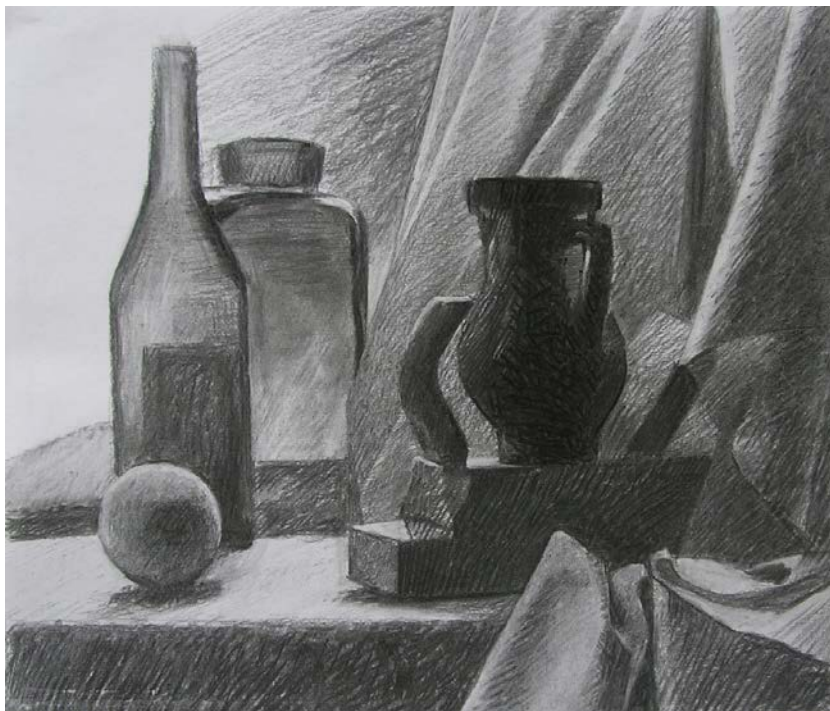
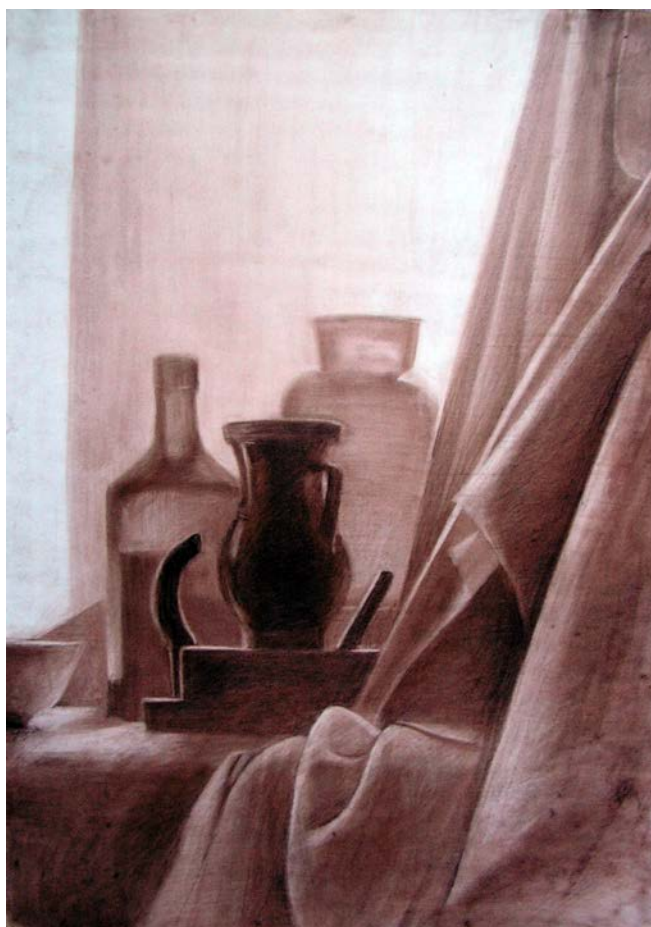
Сангіна

Соус

Пастель

Додаток Б**Рисунки натюрморту, виконанні м'якими матеріалами****Рисунок деревним вугіллям****Рисунок сангіною**

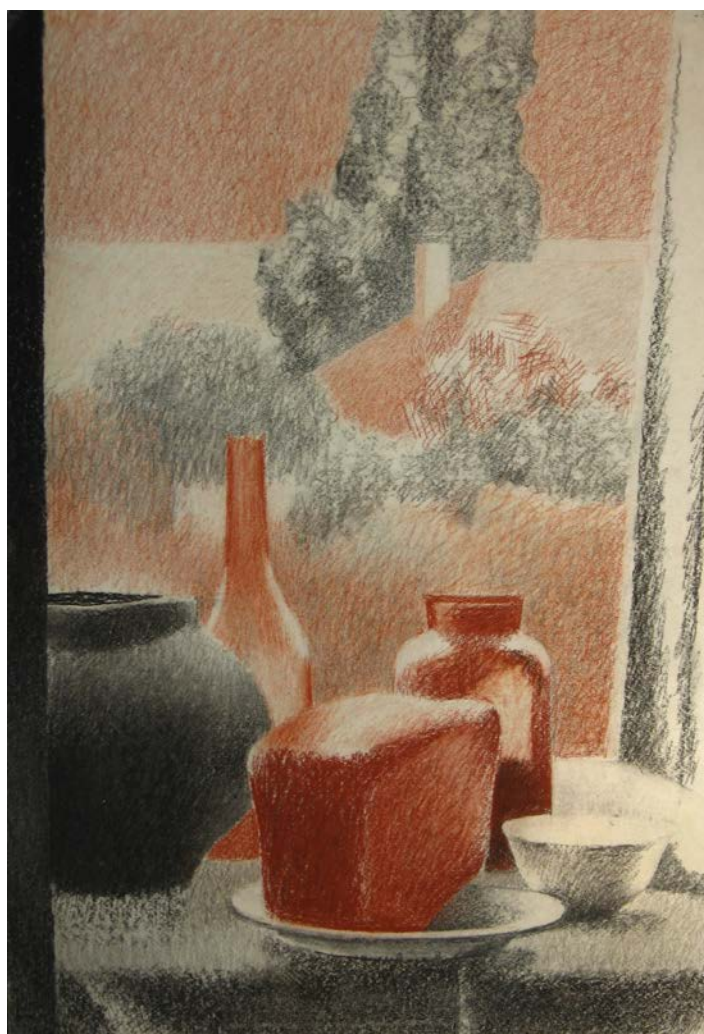
Рисунок соусом в сухой спосіб

Рисунок соусом в мокрий спосіб

Рисунок пастеллю

Рисунок в змішаній техніці (вугілля, сангіна)

**Рисунок в змішаній техніці
(вугілля, крейда, сірий папір)**